

Ірина Самойлова

Сталі сполучення слів у публіцистиці І. М. Дзюби
(за матеріалами «Словника мови творчих особистостей України
другої половини ХХ – початку ХХІ століття»)

У цьому випуску «Лексикографічного бюлетеня» продовжено опис мовних одиниць, дібраних з текстів збірників статей, виступів, інтерв'ю, фейлетонів, памфлетів літературознавця, публіциста, громадського діяча І. М. Дзюби¹. У пропонованих словникових матеріалах увагу зосереджено на сталих сполученнях слів, авторських і тих, що вже відомі з інших джерел української літературної мови. Сталі вислови належать до різних типів: словосполучення, семантика яких мотивована переносними, образними вживаннями одного з компонентів (напр., *атмосфера стерилізованості*), ідіоми (напр., *витоплюватися в тиглі*), термінологічного характеру (напр., *Стара Європа*). Вони розташовані за алфавітно-стрижневим принципом. На початку статті стоїть стрижнєве слово, через двокрапку наведено стале сполучення слів, потім тлумачення його значення, ілюстрацію і паспортизацію джерела. У паспортизації можливе зазначення двох років: після року видання збірника в дужках подано рік написання / рік першої публікації цитованої статті. Факультативно наведено стильову й стилістичну характеристику висловів (*жарт.* жартівливий, *ірон.* іронічний, *книжн.* книжний, *несхв.* несхвальний, *політ.* з політології, *публіц.* з публіцистики, *цсм.* з церковнослов'янської мови). Також деякі статті мають довідкову зону, що містить культурологічні, історичні коментарі, зафіксовані фразеологічні одиниці зі «Словника української мови» в 11 т. (СУМ), «Словника української мови в 11 томах. Додатковий том» у 2-х кн. (СУМД), «Фразеологічного словника української мови» у 2-х кн. (1993).

автоматники: автоматники партії. Літературні діячі й представники засобів масової інформації, які були найтолерантнішими, найпоблажливішими до чинної влади середини ХХ ст. колишнього СРСР. Але «персональний склад» старшого покоління (умовне означення, бо насправді йшлося про людей різного віку) був дуже неоднорідний, і переважали все-таки не справжні майстри, яких небагато й пережило «зачистки» минулих десятиліть, а ті, кому Хрущов дав почесний титул «автоматників партії», або просто пристосуванці, свідомі чи несвідомі халтурники й графомани (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 513). – Цією фразою М. С. Хрущов, перший секретар ЦК КПРС (1953 – 1964) називав найортодоксальніших, найлояльніших літераторів і журналістів. За версією поета Є.О. Євтушенка вислів належить радянському письменнику й державному діячеві М. М. Грибачову.

¹ У випусках 27 і 29 збірника наукових праць «Лексикографічний бюлетень» надруковано словникові матеріали, що представляють мову І. М. Дзюби: «Дієприкметники в публіцистичних текстах І. М. Дзюби (матеріали до «Словника мови творчої особистості»)» та «Стилістична палітра слововживань у публіцистиці І. М. Дзюби (матеріали до «Словника мови творчої особистості»)».

акт: смислода́вчий акт. Про те, що надає смислу чому-небудь, виражає внутрішній зміст, суть чогось. *Все суще дістає смисл із трансцендентальної свідомості; цей смислодавчий акт свідомості Гуссерль називає «ноезис»* (І. Дзюба, 3 криниці літ, II, 2001 (1996), 637).

атмосфе́ра: атмосфе́ра стерилізо́ваності. Обстановка, навколишні умови, штучно створені, несправжні, зумовлені цілковитою відсутністю ознак реального, природного життєбуття. Д. [І. Дзюба]: *..І я навіть потім, коли пізніше потрапив до Києва, не раз подумав, що це просто сама доля мене отак щасливо вела, що я вчився у Донецьку, а не в Києві. Чому? Поясню. Там не було такої атмосфери заляканості і стерилізованості, як тут* (І. Дзюба, Спрага, 2001, 20).

ба́шта: ба́шта зі слоно́вої ко́сті. Місце духовного усамітнення, заглиблення у внутрішній світ, відчуженості від зовнішнього життя, суспільних подій. *Версія про те, що Ліна Костенко «мовчала» (хто каже – десять років, хто – двадцять), що вона ховалася від життя чи то в підпіллі, чи то в баїті зі слонової кістки, – м'яко кажучи, умовна* (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 69).

блокно́тик: черво́ний блокно́тик. Книжка кишенькового формату з висловлюваннями і цитатами Мао Цзедуна. Назва [збірки поезій С. Жадана «Цитатник»] звучала мовби іронічно: *ще не забулося (хоч уже й почало забуватися) шалене захоплення «лівої» європейської молоді червоними блокнотиками з геніальними афоризмами великого Мао* (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 7). – Мао Цзедун (1893–1976) – засновник Комуністичної партії Китаю, теоретик ідеології маоїзму. У 1949 р. проголосив утворення Китайської Народної Республіки. З того часу очолював уряд республіки по 1976 р.

браті́: браті́ по ро́зуму. Представники позаземної цивілізації з такими розумовими здібностями, як люди планети Земля. *І коли говорити вже про неунікальність земного життя, про «позаземні цивілізації» та «братів по розуму», то чому шукати їх неодмінно (і лише) в просторі (в інших світах), а не в часі (минулому, майбутньому – причому, часі космічному, а не земному)* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 279); **космі́чні браті́.** Представники позаземної цивілізації, рівні людям планети Земля. *Вся ця ідея «космічних братів» тощо (яка спершу була ту́гою, а тепер стала модою, інтелектуальним кокетством) виникла зі страху, з боягузтва... Це – страх за космічну самотність людства, намагання поділити з кимось відповідальність вибору шляху, перекласти на чийсь плечі тягар першопрхідства...* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 279).

вгвинті́ти: вгвинті́ти в моги́ли. Забути назавжди про що-небудь. *Уже немає на світі інків – «кого улещено дарами, / кого утоплено в крові»; уже і пам'ять, не лише рідне місто, вгвинчено в могили* (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 23). – І. Дзюба цитує поезію Ліни Костенко «По-Лицю-Дош».

вербува́ння: вербува́ння мі́зків, несхв. Пошук, відбирання і приймання фахівців, учених, кваліфікованих працівників і т. ін. для виконання яких-небудь робіт за матеріальну винагороду. *Адже йдеться не тільки про типове імперське «вербування мізків», а й про тонші механізми культурної самоконцентрації в центрах світового значення, про особистий вибір талановитих особистостей у пошуках ширшого*

простору для самореалізації, – особливо в добу, коли Україну перетворено остаточно на зневажену провінцію (І. Дзюба, Спрага, 2001 (2000), 89).

весна: Празька весна. Ліберальні реформи щодо розширення прав і свобод громадян, проведення децентралізації в колишній Чехословаччині, які тривали з 5 січня по 21 серпня 1968 р. і завершилися уведенням військ країн Варшавського договору. Я [І. Дзюба] думав тоді – це ж був 1965 рік, тобто за три роки до чеських подій, до розгрому *Празької весни* – в мене були деякі надії, ілюзії, що можливо ще повернути справу по-іншому (І. Дзюба, Насправді було так. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Іваном Дзюбою, 2001, 66).

виклика́ти: виклика́ти на «килимóк», жарт. Пропонувати з'явитися підлеглому працівникові в кабінет керівника для прикрої розмови, догани, нагінки. *Отож почали виникати такі «нештатні» ситуації: викликають Давида Демидовича до ЦК на «килимок» за якусь публікацію (переважно по відділу критики), а він її тільки тепер прочитав, коли скандал учинився* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 488). – У СУМД: кілим: ◇ На кілим зі сл. викликати, запрошувати і т. ін. – про виклик у кабінет начальника, перев. для серйозної розмови, догани тощо.

викорі́нення: політи́чне викорі́нення. Винищення, усунення державницьких, національних ідей, світоглядних позицій. *Виморивши голодом мільйони селян і змусивши решту змиритися з колгоспами, влада заходила розвивати «успіх». Адже нищення непокірного села було частиною головної мети: політичного викорінення України* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 651).

ві́несений: ві́несені за дужкі́. Яких не беруть до уваги. *У неї [Ліни Костенко] Берестечко – узагальнений образ національної історичної поразки.., проєктований і на минулі, і на майбутні часи. З осягненням її причин, наслідків, уроків. Але також і неминучості подолання поразки – у вимірах політичної реальності й ментальності народу.. І самий програній бій, і наступний реванш залишаються поза межами роману, вони немовби винесені за дужки* (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 51).

вито́плюватися: вито́плюватися в тиглі́ чого-небудь. Поставати, формуватися за певних обставин, сукупності умов. *Дружно глузуючи тепер із нього [соціалістичного реалізму] і звалюючи на нього всі біди радянських літератур, ми дуже спрощуємо суть справи.. Досить простежити за шуканнями, борсаннями і «мученнями» напруженої (хоч і підневільної) естетичної думки 20-х – початку 30-х рр., щоб побачити, як він «витоплювався» в тиглі тогочасної культури* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 694–695).

війна́: холо́дна війна́. Глобальне геополітичне, військове, економічне й ідеологічне протистояння у період з 1946 р. до кінця 80-х між двома блоками держав, центром одного з яких був СРСР, а другого – США. *Відомо, що значна частина, не більшість, українців у США на президентських виборах 1964 року підтримувала кандидатуру Голдвотера – «яструба» «холодної (а в перспективі й гарячої) війни», який не скупився на обіцянки визволити поневолені Москвою народи* (І. Дзюба, На трьох континентах, 1, 2013 (2010), 182); **гаря́ча війна́.** Широкомасштабні воєнні дії між державами, що супроводжуються застосуванням різних видів озброєння. *Двадцять перше століття – після трьох світових воєн двадцятого: двох «гарячих» і*

однієї «холодної», – якщо не хоче потонути в четвертій, нескінченно-спорадичній, мусить опрацювати той од віків пошукуваний механізм гармонізації національних інтересів... ні, більше: національних життів (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006 (1978), 14).

віртуалізація: віртуалізація людського буття. Створення уявного життєвого простору, який не існує в реальності, але можливий за певних умов. Під крахом комунізму я [І. Дзюба] розумію не розвал СРСР, еволюцію Китаю в бік контрольованої партією капіталізації та інші подібні свідчення фактичної відмови від великого комуністичного проекту, – а насамперед те, що спроби реалізації цього проекту протягом усього ХХ ст. ..оберталися стражданнями цілих народів.. Можна пожаліти про таку сумну долю, може, найбільшій ілюзії людства, бо ця ілюзія все-таки будила його соціальну совість, на присипляння якої сьогодні працюють потужні технології **віртуалізації людського буття** (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 617).

в'їхати: в'їхати на жеребці своєї розпущти. Бути у привілейованому, вирашному становищі. Перед історією і всіма моральми я рівний із спадкоємцями Брута. Їм дістався один струмінь спадкового духу, мені – інший. ..Так приємно відчувати свою історичну правоту і право бути проекцією Калігули. Гей, розступіться нащадки Брутів і Гракхів, я в'їду на жеребці своєї розпущти в сенат вашої моралі! (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2006, 233).

вогнінь: із «самогонним» вогнём, зі сл. працювати. Загонисто, енергійно, зі збудженням, у стані, як після вживання самогону. Під старість баба Марія при-страстилася до самогонки й домашнього винця.. Пояснювала винувато, що без горілки вже не могла б так працювати, як раніше. А працювала люто, з якимось «самогонним» вогнем (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 381). – У ФСУМ: з вогником (з вогнём), з сл. працювати, робити і т. ін. – захоплюючись, з піднесенням.

в'язнути: в'язнути у ваті чи в болоті, несхв. Не отримувати подальшого розвитку, удосконалення; перебувати в стані застою. Якщо й був тут задум пошити цензуру в дурні, то й він діяв на користь, а не на шкоду художності. Парадокс? Так, парадокс; зворотний його бік можна спостерігати в часи, коли зникає відчутний опір слову, й воно в'язне у ваті чи в болоті... (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 526). – Ідеться про твір «Історія одного міста» («История одного города») М. Є. Салтикова-Щедрина. Михайло Євграфович Салтиков-Щедрін (справжнє прізвище Салтиков, псевдонім Микола Щедрін; 1826–1889) – російський письменник, сатирик, поєднував літературну діяльність із державною службою.

гомо: гомо продвінутус, ірон. Людина, глибоко обізнана в чомусь, досконаліша за своїми поглядами, яка добре усвідомлює, розуміє що-небудь. Не міг він [титулярний радник Філоверитов] передбачити й того, що на зміну «совковості» прийде єврожлобство, яке з усіх досягнень європейської цивілізації засвоїло тільки сучасні аналогії «щоденного розглядання дівиці Гандон»; на зміну «гомо советікусу» прийде «гомо продвінутус» – це у нас (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 565). – Філоверитов – персонаж твору М. Салтикова-Щедрина «Щоденник провінціала в Петербурзі». Дівиця Гандон – одна з модних тоді в Петербурзі шансо-

неток, щось на зразок сучасних секс-бомб (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 564, покликання).

Європа: стара Європа. Група європейських країн, до складу яких входять Велика Британія, Іспанія, Італія, Німеччина, Франція та деякі інші країни. *Щоб зрозуміти глибину і тривалість дії колоніальної спадщини та способів її подолання, нам би варто звернутися до історичного досвіду деколонізації народів Азії, Африки або й Латинської Америки. Не шукаючи там якихось рецептів, а просто щоб.. послухати думки плеяди їхніх визначних мислителів і лідерів національних відроджень. Та й у «старій» Європі варто декого послухати* (І. Дзюба, На трьох континентах, I, 2013 (2007), 259–260). – Термін Стара Європа (англ. Old Europe) ввела в обіг 1974 р. американський археолог, культуролог Марія Гімбутас (1921–1994) для позначення доіноєвропейської Європи часів енеоліту.

загвінчування: загвінчування гайок, політ. Запровадження суворого режиму, жорсткого порядку, контролю, покарання за найменше порушення введених вимог, правил. *Але Сталін добре знав історію і діяв на випередження. Почалося «загвінчування гайок»* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 133). – У СУМ: закручувати (закрутити, підкручувати, підкрутити і т. ін.) гайку – посилювати вимоги, підтягувати в роботі. – У ФСУМ: підкручувати (закручувати, підгвінчувати і т. ін.) гайку (гайки) – впливаючи на кого-небудь, посилювати вимоги, підтягувати в роботі і т. ін.

загліда: заглада часу (часів). Зникнення, згладжування, плин часу. *Трагізм є вже в самій закладі часу, в минулості краси і людських зусиль* (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 21); *Ця ж тема – тривання життя серед заклади часів і всупереч їй і у віршах [Ліни Костенко] про людей міцного кореня роду («Веселий привид прабаби»), душевного самостояння («Ота сама Ївга»)* (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 26).

задати: задати бубни. Добре висміяти кого-небудь, поглузувати, покепкувати з когось. *А хіба важко було б мені довести цим простакам, що сума квадратів катетів дорівнює квадратові гіпотенузи і т. д. і стати самісіньким Піфагором. Уявляеш, я – Піфагор! Задав би я їм бубни!* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 234). – У СУМ: вібити бубну (бубни), вульг. – побити кого-небудь.

зажілість: зажілість у світ. Проникнення в сутність природної та суспільної дійсності, буття; закоріненість у світі. *Лінгвісти, психологи, педагоги, культурологи, філософи XIX – XX ст. незмірно поглибили розуміння рідної мови як носія всієї історичної спадщини народу, всього його духовного досвіду, його світогляду, його способу мислити й відчувати.. Гетель розумів мову як «зажілість у світ»* (І. Дзюба, Спрага, 2001 (1992, 1998, 2000), 138).

залишок: сухий залишок. Те, що лишається після чого-небудь; наслідок чогось як він є. *Це – як сухий залишок неминучих, але неосмислених трагічних борінь, стихійних поривань духу* (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 22). – Вислів на позначення наслідку реакції взято з хімічної термінології.

заманіти: заманіти в пастку чи сліпий кут. Поставити кого-небудь у важке, скрутне становище. *Мужній крок двох політичних лідерів піде на користь репутації обох і заслуговуватиме на гідну повагу. Якщо це справді чесний крок назустріч один*

одному, а не чергова спроба перехитрити або заманити в пастку чи сліпий кут (І. Дзюба, Порнократія на марші, 2007, 93–94). – У СУМ: загнати (завесті) в [тісний, глухий] кут – поставити в безвихідне становище. У ФСУМ: загнати (завесті) / заганяти (заводити) в [тісний, глухий] кут (у безвіхідь) кого – поставити когонебудь у скрутне, безвихідне становище.

занепасти: занепасти на душі. Зневіритися в чому-небудь, втратити надію на щось. *Безбожник, не вірив у потойбічний світ. Дуже здивувався, потрапивши в пекло. Спершу розгубився і занепа на душі, але поступово пристосувався* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 262). – У СУМ, ФСУМ: занепасти (упасти) духом.

засяг: засяг зору. Охоплення суті чого-небудь, усебічне зрозуміння, збагнення чогось. *Ось такий широкий і вільний вплив фраз, що накривають увесь химерний засяг зору. У прозі — інакше, часом разюче інакше. Добротна соуреалістична оповідність, хоч і насичена далеко не соуреалістичним змістом, фактажем, персоналітетом* (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 29).

заходи: драконівські заходи. Украй жорстокі, нещадні дії, спрямовані проти кого-, чого-небудь; круті заходи. *Міжнародні фонди можуть радити Україні зменшити соціальні витрати наполовину..., скасувати закони про мінімальну заробітну платню, вдатися в разі необхідності до масових звільнень та інших «драконівських заходів», як самокритично це кваліфіковано в одному з експертних документів, – але українському урядові доводиться зважувати, чим обернуться такі кроки не в теоретичному моделюванні, а в реальній ситуації* (І. Дзюба, Спрага, 2001 (1992), 67). – За ім'ям давньогрецького законодавця Дракона (Драконта) (VII ст. до н. е.), у законах якого смертній карі відведено переважне місце серед інших покарань; на смертну кару засуджували навіть за незначні крадіжки.

змагання: Визвольні змагання. Історичні етапи в Україні, пов'язані з посиленою різнобічною діяльністю українських національних сил та спрямованістю на відродження самостійної держави. *В Україні традиція національної самокритики йде ще від літописців, а біблійної висоти сягнула у великих поетів – Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки.. Драматичного, а часом і апокаліптичного характеру набирала вона в поетів і публіцистів доби **Визвольних змагань**, у політичних емігрантів* (І. Дзюба, На трьох континентах, 2013 (2007), 258).

колісниця: джагернаутова колісниця нищення. Непереборна сила, що долає будь-які перепони, при цьому знищуючи людей. *Звичайно, є структури гуманітарної допомоги; ..є лікарі, педагоги і просто люди доброї волі, які роками живуть серед приречених і намагаються зробити для них усе, що можуть, – та скільки ж їх порівняно з великими мільйонами тих, кого впряжено, зримо чи незримо, в **джагернаутову колісницю нищення** собі подібних...* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 518). – Джагернаут (англ. *Juggernaut*) – позначення вияву сліпої непереборної сили, а також найменування тих, хто йде пробоем, не звертаючи уваги на будь-які перепони. Походить від санскритського слова Джаганнатха «володар Всесвіту», що є одним з імен Кришни. Надання такого поняття пов'язане з ритуалом Ратха-ятри, під час якого близько 4000 людей тягнуть величезну колісницю зі статуєю божества Джаганнатхи. В минулі часи індуси часто кидалися під колеса колісни-

ці, оскільки тоді вважали, що той, хто гине під колесами, одержує визволення і повертається в духовний світ.

колонія: культурна та мовна колонія. Країна, позбавлена самостійності щодо провадження культурної та мовної політики, можливості розвивати національну культуру та мову. *Поки що Україна залишається культурною та мовною колонією недавньої метрополії. А наслідки мовно-культурного колоніалізму подолати буде ще важче, ніж політичного та економічного, та й часу на це буде потрібно більше* (І. Дзюба, Спрага, 2001 (1997), 85).

конвєрт: як з конвєрта. Доглянутий, незабруднений. *Дуже пильно мене [І. Дзюбу] доглядала [бабуся Наталія Кузьмівна] і все хвалилася: «Ти у мене був чистенький, як з конверта».* Я багато міг би про бабу і діда розказувати (І. Дзюба, Спрага, 2001, 17). – Сповиток для немовляти нагадує собою конверт. Трикутником закривали голівку дитяти.

лабораторія: лабораторії соцвіху, зниж. Система заходів із соціального виховання тих, кого влада колишнього Радянського Союзу вважала політично й соціально неблагонадійними. *Сталін же облагородив соціалістичну працю. Вона стала справою честі, доблесті й героїства, а показові будови типу «Біломоро-Балтійського каналу» розглядалися як великомасштабні лабораторії «соцвиху» – перевиховання соціально небезпечних елементів* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 663).

лікоть: оббинтовані державною бляхою лікті у кого. Хто-небудь прокладає собі дорогу ліктями, використовуючи державні посади, можливості, адміністративний ресурс. *Тому так багато важить у збірці «Над берегами вічної ріки» [Ліни Костенко] тема мистецтва, відповідальності митця перед епохою і перед своїм талантом, гіркий обертон якої – втрата в суспільстві «цензу» покликаності, коли на зміну майстрам (або й відитовхуючи їх оббинтованими державною бляхою ліктями) сунуть гендлярі* (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 31–32).

ма́ти: ма́ти до діла. Вести справи з ким-небудь, підтримувати стосунки з кимсь. *...(Ще про Н.). Незрозуміло, чому і як, але в усіх складалося перебільшене уявлення.. про його знання і його компетенцію.. Може, просто ті, хто мали з ним до діла, інтуїтивно вловлювали його природний розум, причому це був розум особливого складу – так би мовити, не розум у закінченій данності, а розум у потенції, не розум в осягненні, а розум в осяганні* (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 492). – У СУМ: ма́ти діло з ким-чим – вступати в які-небудь стосунки з ким-небудь, стикатися з кимсь, чимсь. – У ФСУМ: ма́ти діло (спра́ву) з ким-чим – вступати в які-небудь стосунки з ким-небудь, підтримувати зв'язки з кимсь, з чимсь.

мі́слення: чо́рно-бі́ле мі́слення. Тип мислення, за якого людина оцінює реальність, події навколишнього світу, самого себе, інших людей безкомпромісно, вдаючись до крайнощів – або позитивно, або негативно. *Грандіозний, всебічно продуманий і послідовно здійснюваний план такого виховання.. нової людини включав у себе.. руйнування традиційних структур життя й особистості (звільнення не тільки від соціальних і побутових забобонів, ..а й від складності людських зв'язків, – відповідно до спрощення її життєвого світу, засвоєння класового підходу, бінарного, чо́рно-бі́лого мислення)* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 674).

могутні: могутні світу цього, *книжн.* Найсильніші великі держави, що мають політичний, економічний вплив на інші держави, а також розв'язують глобальні світові проблеми. *Протягом усіх повоєнних десятиліть (а перших особливо) разючим було нерозуміння української проблеми з боку західних держав. Нерозуміння? Ні, уточнює Роман Рахманний у статті «На зовнішньому відтинку» (1947). «Могутні світу цього» знають українську проблему, але їм вигідніше вдавати, що її не існує (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006 (1997), 760–761).* – У СУМ: **сильні світу [сього]** – найвпливовіші, наймогутніші люди, що мають високе суспільне становище і від яких залежить доля багатьох. У ФСУМ: **сильні світу [сього, цього]**, *книжн.* Найвпливовіші, наймогутніші люди, які займають високе суспільне становище і від яких залежить доля багатьох.

Монблани: Монблани знань. Найвищий ступінь здобуття знань, висока різнобічна освіченість; висоти знань. *Але як пояснити факт, що деякі люди (наприклад, зпоміж селян), знаючи мало порівняно з освіченими городянами, бувають не просто розумними, а мудрими? І що тепер, на Монбланих знань, немає таких мудреців, які були в «темні» часи, скажімо, біблійні? (І. Дзюба, Спогади і роздуми на фінішній прямій, 2008, 248).* – Монблан (франц. Mont Blanc – біла гора) – вершина у Грайських Альпах на кордоні Франції та Італії, найвища гора в Західній Європі (4808, 73 м).

останній: не з останнього. Насамперед, передусім. *Своєю популярністю він [С. Жадан] не з останнього може завдячувати власній незаперечній артистичній епатажності (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 49).*

перекидати: перекидати місток чого, через що. З'єднувати, зближувати щонебудь. *Минули десятиліття, і ще наочніше видно, як трагічно складалася «біографія» українського кіно. Могутні лінії розвитку силоміць обривано, і кожне нове кінематографічне покоління мусило перекидати місток традицій через прірву або снувати свою нитку спочатку (І. Дзюба, 3 криниці літ, II, 2001, 725).*

посадити: посадити себе на «голку» чого, публіц. Потрапити в залежність від чого-небудь, надмірно захопитися чимсь. *Людство стає інформаційним наркоманом, посадило себе на «голку» новин. Носієм світової мудрості став телеведучий (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 121).*

принцип: принцип територіальності. Принцип сучасного міжнародного права (принцип територіальної цілісності), згідно з яким одні держави зобов'язані утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на порушення територіальної недоторканності, політичної незалежності, національної єдності інших держав. *Ідеї цих політичних діячів [В. Липинського, М. Шаповала, І. Багряного] цілу історичну добу були невідомі в самій Україні і не могли впливати на її політичне життя.. Що ж до ідеї «територіального патріотизму», принципу територіальності як засади державності, – то це саме те, в чому може бути нині наша історична перспектива. За умови, звісно, що йдеться про територію не як про картографічну абстракцію, а як про землю народу, що дихає своєю природою, історією, культурою (І. Дзюба, На трьох континентах, I, 2013 (2007), 254).* – У міжнародному праві принцип територіальної цілісності вперше закріплено в статті 10 Статуту Ліги Націй (засн. 1919 р. – само-

лікв. 1946 р.), члени якої зобов'язувалися поважати й захищати від зовнішнього нападу територіальну цілісність і політичну незалежність учасників цієї організації

робітня: робітня мистецтва. Організація людей однієї професії, кращі творчі сили, когорта митців. *Довженко – як письменник, поет слова і кадру, віртуоз монтажу, міфотворець, мислитель, теоретик – творив на тих висотах духу, де зустрічаються не лише великі сучасники, але й великі всіх часів. І не лише сусіди по художньому цеху, а й майстри всієї світової робітні мистецтва* (І. Дзюба, З криниці літ, II, 2001 (1998), 798).

саморозтрата: національна саморозтрата. Розтрата власних ідентифікаційних ознак як духовного потенціалу нації, її ідентичності. *Мотив «неословленості» української історії, невкарбованості її у скрижалі світової пам'яті – як свідчення (чи причина?) неповноти національної самореалізації або знак національної саморозтрати – постійно зринає в поезії Ліни Костенко* (І. Дзюба, Є поети для епох, 2011, 47).

сάνкція: моральна сάνкція. Дозвіл, схвалення чого-небудь із погляду відповідності нормам моралі, етики. *А людські інтереси тільки в примітивній фазі виступають оголено. Що вищий розвиток суспільства і особистості, то більше вони «ідеологізуються», обростають складними мотивами вищого порядку, потребують моральної сάνкції* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 50).

світ: вільний світ, політ. Назва вільних демократичних країн – країн Західної Європи і США в роки холодної війни, невіддільними ознаками яких були свобода масових заходів, преси, слова тощо. *Уникаючи однозначних дефініцій і трафаретних окреслень (на зразок: «доба націоналізмів», «доба комуністичних рухів» тощо), автор [Михайло Турчманович у статті «Атомово доба та її ідеї»] говорить про складні й суперечливі процеси як у вільному світі, так і в комуністичному* (І. Дзюба, На трьох континентах, I, 2013 (2010), 181).

сказавши: не в збиток сказавши. Не образивши нікого, не на шкоду кому-небудь. *Ні, не можливо зрівняти Шевченкову каторгу ні з вигнанством Гюго, ні з засланням Овідія, хоч і те й те також трагедія. Тобто: їх не випадає не порівнювати, але з цього порівняння, нікому не в збиток сказавши, видно, наскільки тяжкою була доля українського поета, і великою мірою саме тому, що він був український поет і карався не лише за себе, а й за свій народ, за «провину» свого народу перед чужою імперією* (І. Дзюба, З криниці літ, II, 2001 (1996), 342).

снுவати: снувати нїтку (ниткі). Плекати що-небудь в уяві, намагатися створювати, організовувати щось. *Минули десятиліття, і ще наочніше видно, як трагічно складалася «біографія» українського кіно. Могутні лінії розвитку силоміць обривано, і кожне нове кінематографічне покоління мусило перекидати місток традицій через прїрву або снувати свою нитку спочатку* (І. Дзюба, З криниці літ, II, 2001, 725); *Однак у XIX ст. не все таке однозначне – в ідеях будителів духа [духу] (насамперед Маркіяна Шашкевича), почасти в діяльності Руської Ради, що постала як відповідь на події 1848 року, окреслюються національні вимоги, що виходять за межі примирення з реальністю і снують нитки політичного самоздійснення* (І. Дзюба, На трьох континентах, I, 2013 (2010), 175). – Алюзія до давньогрецької міфології про мойр – богинь долі, трьох сестер: Лахесіс, Клото і Атропос, які снува-

ли нитку життя людини, спочатку призначаючи долю людини ще до її народження, потім прями нитку її життя й ножицями відрізали цю нитку, тобто в цю мить життя людини обривалося.

соколи: сталінські соколи, *публіц.* Льотчики колишнього Радянського Союзу в 30-х рр. ХХ ст. Назва [«Авіахем» С. Жадана] викликає в пам'яті ентузіазм підкорювачів неба – **сталінських соколів** – і масові свята на авіапарадах (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 19).

ста́вити: ста́вити масну́ кра́пку. Остаточо, рішуче, безповоротно припиняти що-небудь. *Коли ж хтось намагався дати присутнішу інтерпретацію становища української мови як мови народу «на нашій, не своїй землі», то ним тут же «адресно» займалося КДБ і ставило масну крапку на мовних проблемах* (І. Дзюба, Спрага, 2001 (1992, 1998, 2000), 144). – У СУМ: кра́пку ста́вити (поста́вити) на чо́му – закінчувати що-небудь, зупинятися на чомусь. У ФСУМ: ста́вити / поста́вити кра́пку на чо́му – закінчувати, припиняти (перев. розмову).

сугу́бо: сугу́бо і тригу́бо, *цсл.* Удвічі й утричі. *Та виявляється, що колишнє «го-женіє» [рос. догоджання] вже зовсім недостатнє: тепер треба «годить» [догоджати] сугубо і тригубо, «от всего сердца» [рос. з цілого серця]* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006, 533).

суспі́льство: відкрі́те суспі́льство, *політ.* Суспі́льство, для якого властиве верховенство права, інститути громадянської спільноти, плюралізм думок, активні контакти з міжнародними організаціями. *Класичні національні держави створювались на основі жорсткого протекціонізму, посоромлюючи те, що згодом розвинулось у поняття «відкрите суспі́льство»* (І. Дзюба, Україна у пошуках нової ідентичності, 2006 (1997), 603). – Австрійський і британський філософ, соціолог Карл Раймунд Поппер (1902–1994) ужив це термінологічне словосполучення в книжці «Відкрите суспі́льство та його вороги», надрукованій 1945 р.

темно́та: темно́та з темно́т. Зовсім неосвічена, нетямуща людина, цілковитий невіглас. *В цей час.. черговий сатана.. саркастично думає: оце ти, 19-річний слобожанський чувак, темнота з темнот, ..гадаєш, що в мене тільки й клопоту, що тягати тебе по твоїх бардаках, ..інших твоїх духовних практиках?* (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 45).

то́чка: гаря́ча то́чка. Місце, позначене якою-небудь напруженою ситуацією, кризою, бойовими діями. *...Війна, передчуттям якої дихали поетичні збірки Сергія Жадана останнього десятиліття, – із близької світової загрози, із подихів досвіду «гарячих точок» стала нашою жорстокою реальністю* (І. Дзюба, Чорний романтик Сергій Жадан, 2017, 98). – У вулканології: район тривалого вулканізму з розплавами мантії у внутрішніх зонах континентальних плит. Термін *гаряча точка* (англ. *hotspot*) запропонував канадський геофізик Тузо Вілсон у 1963 р. для пояснення процесу формування ланцюга Гавайських островів.

тю́рма: тю́рма наро́дів. Уявлення про колишній Радянський Союз як авторитарну державу, що всілякими способами пригнічувала намагання народів, які проживали на її території, до самовизначення. *Почасті ця віра, можливо, мала характер вимушеного самопідтримування: бо як жити без віри в майбутнє – майбутнє своєї правоти? Може, й не так віра, як розкошування в незнаній – після життя в «тю́р-*

мі народів» – свободі, хоч і загроженій (І. Дзюба, На трьох континентах, I, 2013 (2010), 145). – Вислів *тюрма народів* виник у середині XIX ст. на підставі книги французького аристократа, письменника, мандрівника маркіза Астольфа Луї Леонора де Кюстина (1790–1857) «Росія в 1839 році» («La Russi en 1839»). Він позначав типове уявлення про Російську імперію як авторитарну державу, у якій під владою монарха перебували всі народи, що проживали на території імперії, серед них і російський. Також цей вислів використовували щодо інших багатонаціональних держав: колишніх Австро-Угорщини, Королівства Югославії і СФРЮ.

Джерела

- Дзюба І. М. Є поети для епох. Київ: Либідь, 2011.
- Дзюба І. М. З криниці літ: тритомовик. Т. II. Київ: Обереги: Гелікон, 2001.
- Дзюба І. М. Насправді було так. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Іваном Дзюбою. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001.
- Дзюба І. М. На трьох континентах: у 3-х кн. Кн. I. Київ: Видавництво «КЛЮ», 2013.
- Дзюба І. М. Порнократія на марші: статті, фейлетони, памфлети. Київ: Смолоскип, 2007.
- Дзюба І. М. Спогади і роздуми на фінішній прямій. Київ: Криниця, 2008.
- Дзюба І. М. Спрага. Київ: Ред. журн. «Український світ», 2001.
- Дзюба І. М. Україна у пошуках нової ідентичності: статті, виступи, інтерв'ю, памфлети. Київ: Україна, 2006.
- Дзюба І. М. Чорний романтик Сергій Жадан. Київ: Либідь, 2017.

Legend

- Dziuba, I. M. (2011). *Ie poety dlia epokh*. Kyiv: Lybid' (in Ukr.).
- Dziuba, I. M. (2001). *Z krynytsi lit: trytomovyk*. T. II. Kyiv: Oberehy : Helikon (in Ukr.).
- Dziuba, I. M. (2001). *Naspravdi bulo tak*. Interv"iu Iuriia Zaitseva z Ivanom Dziuboiu. L'viv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukraïny (in Ukr.).
- Dziuba, I. M. (2013). *Na tr'okh kontynentakx: u 3-kx kn*. Kn. 1. Kyiv: Vydavnytstvo "KLIU" (in Ukr.).
- Dziuba, I. M. (2007). *Pornokratiia na marshi: statti, feiletyny, pamflety*. Kyiv: Smoloskyp (in Ukr.).
- Dziuba, I. M. (2008). *Spohady i rozdumy na finishnii priamii*. Kyiv: Krynytsia (in Ukr.).
- Dziuba, I. M. (2001). *Spraha*. Kyiv: Red. zhurn. "Ukraïns'kyi svit" (in Ukr.).
- Dziuba, I. M. (2006). *Ukraïna u poshukakx novoï identychnosty: statti, vystupy, interv"iu, pamflety*. Kyiv: Ukraïna (in Ukr.).
- Dziuba, I. M. (2017). *Chornyi romantyk Serhii Zhadan*. Kyiv: Lybid' (in Ukr.).